

Faktantarkistajat harhateillä

SAKARI NIEMINEN & MATTI WIBERG

Johdanto

Miten hyvin Alma Median, Helsingin Sanomien sekä Yleisradion faktantarkistustoimitukset onnistuivat työssään presidentinvaaleissa 2018?

Faktantarkistus (*fact-checking*) on nouseva teema modernissa tiedonvälityksessä. Ilmiö on saanut jalansijaa eritoten Yhdysvalloissa, jossa monet toimijat tekevät faktantarkistusta nykyään kopopäiväisesti, eivätkä ainoastaan vaalien tiimoilta (Graves 2016b). Yhdysvaltoja myös pidetään nykymuotoisen faktantarkistusilmiön alkukotina (Graves 2016a). Koko maailmassa aktiivisia faktantarkistajia oli vuonna 2017 Duke Reporters' Labin mukaan 114, kun vielä vuonna 2014 lukeuma oli vain 44 (Stencel 2017). Faktantarkistus on rantautunut myös Suomeen. Esimerkiksi Faktabaari (faktabaari.fi) on harjoittanut faktantarkistusta vuodesta 2014 lähtien ja ollut aktiivinen eritoten vaaleissa. Ilmiö on kehittynyt myös kansainvälisesti: vuonna 2016 julkaistiin kansainvälisen faktantarkistusverkoston (IFCN) periaatekokoelma (*code of principles*) faktantarkistuksesta (The Poynter Institute 2016).

Faktantarkistuksella tarkoitetaan erilaisten (poliittisten) väitteiden *totuudenmukaisuuden* eli paikkansapitävyyden arviointia. Ajatuksena on selvittää ja julkituoda, onko vaikkapa jonkun vaaleissa ehdolla olevan ehdokkaan kampanjapuheessaan esittämä väite paikkansapitävä. Totuudenmukaisuus selvitetään vertaamalla väitettä eri lähteistä saatavilla olevaan informaatioon. Tyypillinen faktantarkistus sisältää tarkistuksen kohteena olevan väitteen, selonteon tämän alkuperäisestä asiayhteydestä, maininnan väitteen esittäjästä, pe-

rustellun arvion väitteen totuudenmukaisuudesta sekä erittelyn tarkistuksessa käytetyistä lähteistä. Tarkistuslähteinä voivat toimia esimerkiksi viranomaisjulkaisut, poliittisten elinten asiakirjat, oikeuslähteet, tilastot, asiantuntijatahot sekä tutkimuskirjallisuus. (Nieminen & al. 2017b, 9, 211; aiheesta laajemmin ks. myös Wiberg 2017.) Kyse on siis nelivaiheisesta prosessista, jonka askeleet voidaan tiivistää seuraavasti (Nieminen & al. 2017a, 307): 1) tarkistettavien väitteiden identifiointi, 2) väitteen tarkistamiseen soveltuvan lähteen löytäminen, 3) väitteen ja lähteen vertailu ja 4) totuusarvopäätös tarkistettavalle väitteelle.

Faktantarkistajat aloittavat työnsä vasta, kun väite on esitetty ja julkaistu. Se eroaa tiedotusvälineiden toimitusten harjoittamasta ”sisäisestä” faktantarkistuksesta, jossa pyritään oikomaan artikkelin mahdolliset epätotoisuudet jo ennen sen varsinaista julkaisua. (Graves 2016a.)

Tavallisesti faktantarkistajat tarkastelevat poliittisten henkilöiden ja tahojen tekemiä väitteitä. Tarkistuksen kohteeksi voivat päätyä erilaiset vaaleilla valittavat toimijat, ehdokkaat sekä puolueet ja näiden johtavat toimijat. Tavatonta ei myöskään ole tarkastella muita politiikkaan liittyneitä tahoja, kuten ammattiliittoja ja etujärjestöjä sekä edunvalvontatahoja. Tarkistajasta riippuen myös kaupallisia mainoksia, journalistiteja sekä huhuja ja urbaanilegendoja on päätyneet arvioitavaksi. (Nieminen & al. 2017b, 16–17.) Tyypillisesti faktantarkistus on journalistien tekemää (eritoten Yhdysvalloissa), mutta eri toimijoilla on vaihtelevia siteitä myös akateemiseen maailmaan sekä poliittis-kansalaisyhteiskunnalliseen toimintaan. (Graves 2016a.) Faktantarkistuksen motiivit vaihtelevat kansalaisten informoimisesta (ks. Amazeen 2013) ihmisten aktivointiin, parempaan hallintoon painostamiseen (Graves 2016a) sekä poliitikkojen vastuunalaisena pitämiseen.

Kiitämme Koneen säätiötä ja Kunnallisalan kehittämissäätiötä, jotka ovat tukeneet tutkimustamme.

Faktantarkistuskäytännöt vaihtelevat. Monet tarkistajat käyttävät tekstipohjaisten tarkistusten ohella erilaisia totuusarvoasteikkoja, jolloin tarkistettavat väitteet sijoitetaan ennalta määrättyihin totuusarvoluokkiin. Luokkien täsmälliset sisällöt, nimet ja määrä vaihtelevat tarkistusinstituutiosta riippuen. Tyypillisesti tarkistajat käyttävät kolmesta kuuteen eri vaihtoehtoa seuraavista kategorioista: *tosi, melkein tosi, 50/50, melkein epätosi, epätosi, naurettava, harhaanjohtava ja lioittelu*. Lisäksi osalla tarkistajista on omat luokkansa poliittisille *takinkäännoille* sekä väitteille, joita *ei voida tarkistaa*. (Nieminen & al. 2017b, 29–32.) Faktantarkistuksen journalistinen tausta näkyy tarkistettavien väitteiden valinnassa: toimijat eivät yleensä pyri kattavuuteen, vaan valitsevat kohteekseen journalistisesti mielenkiintoisia väitteitä (Makkonen & Wiberg 2017).

Faktantarkistuksen ilmeinen kohde ovat tosiasiaväitteet eli propositiot. Ei-kielellinen kommunikaatio, kuten ilmeet ja eleet, rajautuvat tarkistuksen ulkopuolelle. Joissain tapauksissa voi kuitenkin olla mielekästä selvittää, onko esimerkiksi kuvaa manipuloitu. Koska yhteen kieliopilliseen lauseeseen saattaa sisältyä useita eri väitteitä, voi tarkistajan kannalta olla mielekästä pilkkoa teksti *kvasivirkkeisiin*, eli sellaisiin analyysiyksiköihin, joista kukin sisältää tismalleen yhden proposition. (Makkonen & Wiberg 2017; Nieminen & al. 2017b, 62.)

Faktantarkistusta on kritisoitu muun muassa tarkistettavien väitteiden valikoinnista. Jos toimijat tarkistavat vain mieleisensä väitteet, on todennäköistä, ettei kyseessä ole tällöin *edustava* otos kohteen kommunikaatiosta. Tällöin tarkistukset eivät välttämättä anna oikeaa kuvaa toimijan rehellisyydestä. (Uscinski & Butler 2013.) Johtopäätöksiä toimijan kokonaiskommunikaation totuudenmukaisuudesta voidaan tehdä vain, mikäli on tarkistettu edustava otos tai kaikki toimijan kommunikaatio (Makkonen & Wiberg 2017). On tärkeää erotella totuudenmukaisuus rehellisyydestä. Kaikki epätodet väittämät eivät ole valheita (harhautustarkoituksessa lausuttuja epätotuusasia), vaan ne voivat hyvin olla esimerkiksi virheitä (ks. Nieminen & Wiberg 2017). Tällöin kyse ei ole epärehellisyydestä vaan erehtymisestä. Faktantarkistus ei siis mittaa väitteen valheellisuutta vaan totuudenmukaisuutta.

Faktantarkistukseen liittyy myös monia tietoteoreettisia ja käytännöllisiä ongelmia, kuten miten toimia, jos eri tarkistuslähteiden tarjoama in-

formaatio on ristiriitaista, milloin evidenssiä voidaan katsoa olevan riittävästi totuusarvopäätelmän tueksi sekä tarkistusprosessin aikaintensiivisyys. Aikaintensiivisyydellä viitataan tässä siihen, että tarkistusprosessi kokonaisuudessaan syö runsaasti aikaa. Yksinkertaiseltakin vaikuttavan väitteen huolelliseen tarkistamiseen voi kulua pitkä tovi. (Nieminen & al. 2017a).

Tämän katsauksen tavoitteena on arvioida kriittisesti Alma Median faktantarkistustoimituksen sekä Helsingin Sanomien ja Yleisradion faktantarkistajien suorittaman faktantarkistuksen onnistuneisuutta presidentinvaaleissa 2018. Tarkoituksena ei ole arvioida, ovatko tarkistajat onnistuneet työssään tarkasteltujen väitteiden tarkistuksessa, vaan arvioida, millaisia ratkaisuja tässä tarkistustyössä on tehty ja miten onnistuneita ne ovat modernin faktantarkistustietämyksen ja tutkimuskirjallisuuden valossa. Faktantarkistuskriteeristö on vasta vakiintumassa, mutta jo nyt voidaan kiteyttää alan standardi pääpiirteissään, eli ainakin ne vähimmäisehdot, joita jokaisen faktantarkistajan pitää noudattaa ollakseen ammatillinen ja vakavasti otettava faktantarkistaja.

Faktantarkistuskriteeristö

Faktantarkistuksen metodologisen kritiikin pohjalta (Uscinski & Butler 2013; Uscinski 2015) asetamme seuraavat kriteerit, joita sovellamme analyysissämme:

1. Kompleksiset propositiot jaetaan osiin.
2. Väite tarkistetaan asiayhteydessään.
3. Tarkistuksen kohteen todetaan valehdelleen vain, jos epätotuuden lisäksi on näyttöä harhautustarkoituksesta.

IFCN:n periaatekokoelman pohjalta (The Poynter Institute 2016) asetamme seuraavat kriteerit:

4. Johdonmukaisuus: jokaista väitettä kohdellaan samoja kriteereitä noudattaen.
5. Faktantarkistuksissa ei keskitytä vain yhteen osapuoleen, kuten yhteen puolueeseen.¹
6. Faktantarkistaja on puolueeton eli ei kannata tai puolusta tarkistuksissaan mitään poliitikapositiota.

¹ Esim. tarkistuksia ei kohdenneta vain tahoihin, joiden tarkistaja olettaa olevan epärehellisiä.

7. Tarkistus pohjaa evidenssiin.
8. Tarkistuslähteet tuodaan julki.
9. Tarkistuksessa käytetty metodologia sekä totuusarvoluokkien määritelmät julkistetaan eli kerrotaan median yleisölle.

Lisäksi on lukuisia tilanteita, joissa väitteelle ei voida määrittää totuusarvoa (Makkonen & Wiberg 2017; Nieminen & al. 2017b, 60, 186–210). Näitä ovat

10. tulevaisuutta koskevat väitteet
11. epämääräiset tai monitulkintaiset väitteet
12. olemassa olemattomiin asioihin viittaavat väitteet (”Ranskan nykyinen kuningas on kalju”)
13. valehtelijalauseet (”minä valehtelen”)
14. esteettisiä, moraalisia tai eettisiä arvoja sisältävät väitteet
15. yliluonnollisia tai uskonasioita koskevat väitteet
16. henkilökohtaiseen kokemukseen viittaavat väitteet
17. tautologiat (”poikamiehet ovat naimattomia”)
18. performatiivit eli itsensä toteuttajalauseet
19. kielikuvat
20. mielipiteet
21. tavoitteenasettelu
22. kysymyslauseet²
23. huudahduslauseet, jotka eivät ole deklaratiivisia
24. käsky-lauseet.

Faktantarkistuksen pitää soveltaa kaikkia näitä kriteereitä, sillä ellei niitä noudateta, kyseessä ei ole faktantarkistus vaan jokin muu toiminto, esimerkiksi tavanomainen journalistinen laadunvarmistus. Jos faktantarkistusta ei tehdä huolellisesti näitä kriteereitä noudattaen, kyse on pikemminkin poliittisen, subjektiivisen mielikuvan tai näkökulman edistämisestä ja markkinoinnista. Ehdot ovat siis faktantarkistuksen välttämättömiä ehtoja. Niistä luopuminen välittää epätosia mielikuvia, ja lukijalle syntyy harhainen käsitys. Myös tiedotusvälineiden pitää oman uskottavuutensa takia sitoutua näihin kriteereihin täysimääräisesti eikä valikoiden.

2 *Vaikka retoristen kysymysten voisi periaatteessa katsoa sisältävän tarkistettavan proposition, rajanveto tietoa pyytävän ja retorisen kysymyksen välillä on ongelma, jonka johdosta kysymyslauseet eivät ole tarkistettavissa (Nieminen & al. 2017b, 60).*

Aineisto

Tarkastelemme Alma-median faktantarkistustoimituksen sekä Helsingin Sanomien ja Yleisradion faktantarkistajien menettelyjä. Analyysin kohteena ovat kunkin toimijan vuoden 2018 presidentinvaaleihin liittyvät faktantarkistukset.³

Alma-median faktantarkistajat tekivät 15 yksittäistä faktantarkistusta eri julkaisuissaan, kuten Aamulehdessä, Satakunnan Kansassa sekä Uudessa Suomessa, aikavälillä 19.12.2017–26.01.2018 eli yhteensä 39 päivän aikana. Tämän lisäksi Alma teki live-faktantarkistusta kahdesta ohjelmasta: Ylen suuresta vaalikeskustelusta 25.1.2018 sekä MTV:n vaalitentistä 21.1.2018. Ylen keskustelusta tehtiin livenä 16 tarkistusta ja MTV:n tentistä viisi. Yhteensä Alman tarkistustoimitus tarkisti siis (15+16+5) = 36 väitettä eli 21 prosenttia tässä analysoiduista väitteistä.

Helsingin Sanomat julkaisi Nyt-liitteessään aikavälillä 9.1.–19.1.2018 (eli 11 päivän aikana) kahdeksan faktantarkistusjuttua ehdokkaiden Ylen henkilökohtaisten tv-tenttien tiimoilta. Näissä jutuissa tehtiin yhteensä 35 faktantarkistusta. Live-faktantarkistuksia Helsingin Sanomat teki neljästä ohjelmasta: Ylen suuresta vaalikeskustelusta 25.1.2018, Helsingin Sanomien ja Iltasanomien vaalitentistä 23.1.2018, MTV:n vaalitentistä 21.1.2018 sekä MTV:n vaalitentistä 13.12.2017. Ylen keskustelusta tehtiin livenä kuusi tarkistusta, HS:n ja IS:n tentistä 17, MTV:n tammikuun tentistä 12 ja MTV:n joulukuun tentistä 27 tarkistusta. Yhteensä Helsingin Sanomien faktantarkistajat tarkistivat siis (35+6+17+12+27) = 97 väitettä eli 56 prosenttia tässä analysoiduista väitteistä.

Yleisradio julkaisi 24.1.2018 (päivitetty 25.1.) kootusti 40 faktantarkistusta eli 23 prosenttia tässä analysoiduista väitteistä, viisi kutakin ehdokasta kohti. Tarkistuksia varten Yle (Orjala & al. 2018) ilmoittaa käyneensä läpi MTV:n joulun- ja tammikuun vaalikeskustelut, Ylen suuren vaalikeskustelun, Ylen Oulun tentin, Ylen yksittäiset ehdokastentit, Yle Kioskin vaaligallerian, Helsingin Sanomien ja Ilta-Sanomien tentit, Ilta-Sanomien vaaligrillitentit, EVA:n tentin sekä Ilta-Sanomien, Paasikivi-seuran, UKK-seuran ja Suomen YK-liiton tentit.

Kaiken kaikkiaan tarkastelussamme on siis Alma Median faktantarkistustoimitukselta, Helsingin Sanomien faktantarkistajilta sekä Ylen faktantarkistajilta (36+97+40) = 173 väitettä.

3 *Aineisto tekijöiden hallussa.*

Helsingin Sanomien Nyt-liitteen tarkistuksissa on laskettu mukaan myös tilanteet, joissa tarkistaja korjaa jonkin tentaattorin väitteen, ei siis ainoastaan ehdokkaan tarkistettuja väitteitä. Myös live-tarkistusten osalta on huomioitu tilanteet, joissa tarkistajat noteeraavat ja tarkistavat esimerkiksi Twitterissä tentin aikana esiin nousseen, vaa- leja koskevan väitteen.

Aineisto on tarkoitukseemme hyvin soveltuvaa, sillä sen perusteella voidaan arvioida, miten hyvin tai huonosti kaikki kriteerit täyttyivät tai eivät täyttyneet. Aineiston edustavuudessa ei ole erityisiä ongelmia.

Analyyysi ja tulokset

Kaikkia analysoituja faktantarkistustoimituksia yhdistänyt ongelmallinen tekijä on käytettyjen tekniikoiden dokumentoinnin ja selostamisen vajavaisuus (kriteeri 9). Jokaisella aineiston tarkistajalla on tässä suhteessa puitteita. Ylen toimitus ei faktantarkistustensa yhteydessä yksilöi ennakkoon sitä, mitä totuusarvoja heidän tarkistamansa väitteet voivat saada. Lisäksi he eivät myöskään kerro sitä, miten kukin totuusarvokategoria on määritelty, eli millaisia ehtoja väitteen pitää täyttää ollakseen tosi, tulkinanvarainen jne. Alma Median faktantarkistustoimitus avaa melko yksityiskohtaisesti käyttämäänsä menetelmää, yksilöiden muun muassa mitä totuusarvokategorioita he käyttävät (Aamulehti 2017). Mutta Alman toimitukseen ei erittele sitä, millaisia kriteereitä he kullekin totuusarvokategorialle asettavat. Helsingin Sanomien live-tarkistuksia vaivaa sama ongelma: metodia ei avata, eikä totuusarvokategorioita määritellä.

Helsingin Sanomien Nyt-liitteen faktantarkistuksissa ei nojata ennalta määritettyihin kategorioihin, mutta niiden yhteydessä ei eksplisiittisesti kuvata, millainen faktantarkistuksissa käytetty prosessi on, eli miten väitteet on valikoitu ja minkä tyyppisiä lähteitä tarkistaja on valmis käyttämään. Nyt-liitteen tarkistuksissa näytettäisiin ensisilmäyksellä tarkistettavan vain epätosia väitteitä, jotka on poimittu tärkeyden mukaan (ks. esim. Torvinen 2018b: ”Tässä poimittuna tärkeimmät kohdat, joissa hän [Paavo Väyrynen] lasketteli lui-kuria:”), mutta mitään kriteereitä tälle tärkeydelle ei määritetä. Lisäksi Nyt-liitteen tarkistuksissa on myös sivuttu tosiksi määritettyjä väitteitä (ks. esim. Torvinen 2018a, jossa Torvaldsin väite

Donald Trumpin ääniosuudesta Ohion Zanesvillessä katsottiin todeksi).

Totuusarvokategorioiden kriteerien julkistamatta jättäminen on ongelmallista, koska se lisää riskiä väärien mielikuvien syntyyn. Esimerkkinä Alman toimituksen tarkistus Laura Huhtasaaren väitteestä ”Englannin kuningatar sanoi kolme päivää ennen Brexit-äänestystä, että antakaa minulle kolme hyvää syytä, miksi jäädä EU:hun.” (Muurinen 2018). Tarkistuksessa esitetään, että väite pohjaa huhuihin, joiden todenperäisyyttä ei ole varmistettu. Eli väite ei ole tämän hetkisillä tiedoilla tarkistettavissa. Tästä huolimatta tarkistuksessa annetaan väitteelle totuusarvo ”sinne päin”, mikä viittaisi siihen, että väite on ainakin jossain määrin oikean suuntainen. Mutta koska ”sinne päin”-kategorian kriteereitä ei ole julkistettu, emme voi tietää sisältääkö kategoria myös tarkistamattomissa olevat väitteet.

Koska yksikään aineiston faktantarkistajista ei tarjoa kattavaa kuvausta käyttämästään tarkistusmetodista ja -prosessista (kriteeri 9), johdonmukaisuuskriteerin (4) täyttymistä ei voida arvioida. Lisäksi kriteerien 10–24 kohdalla huomio on syytä kiinnittää siihen, jääkö yksikään näistä ehdoista täyttymättä, eikä siihen, kuinka monta näistä viidestätoista kriteeristä väite täyttää. Kyseisten kriteerien kohdalla yksikin rike tekee väitteestä tarkistamattomissa olevan, riippumatta siitä, kuinka monta muuta kriteeriä se noudattaa. Live-tarkistusten osalta emme arvioineet evidenssin käyttöä tai sen julkituomista (kriteerit 7 ja 8), koska reaaliaikaisen tarkistuksen raportoinnin ei voi olettaa olevan niin huolellista kuin jälkikäteen tehtävän tarkistuksen.

Eniten virheisiin syyllistyi Yle: tapauksia, joissa Yle rikkoi vähintään yhtä kriteeriä, on 23 eli 58 prosenttia Ylen tarkistamista väitteistä. Tämä on paljon. Toiseksi eniten virheitä teki Alma (12 eli 33 %) ja vähiten virheisiin syyllistyi Helsingin Sanomat (19 eli 20 %). Verkkojulkaisun yhteydessä (www.julkari.fi) on julkaistu taulukot, joihin on kerätty se, miten kukin yksittäinen faktantarkistus täyttää asetetut kriteerit.

Ylen tarkistuksissa 16 kriteeriä täyttyi kokonaan. Nämä kriteerit olivat 2–3, 5–7, 12–15, 17–19 sekä 21–24. Yksi tarkistus täytti keskimäärin 21,3 kriteeriä.

Alman varsinaisissa faktantarkistuksissa puolestaan 19 kriteeriä täyttyi kokonaan (ehdot 3, 5–8 ja 11–24), yhden tarkistuksen täyttäessä keskimäärin 21,6 kriteeriä.

Alman live-tarkistukset täyttivät puolestaan kokonaisuudessaan ehdot 1–3, 5–6, 12–18, 20–21 sekä 23–24, eli yhteensä 16 kappaletta, yhden tarkistuksen täyttäessä keskimäärin 19,7 ehtoa.

Helsingin Sanomien Nyt-liitteen tapauksessa kriteereistä 18 oli sellaisia, jotka täyttyivät kokonaan. Näitä olivat ehdot 1–3, 5–7, 12–19 sekä 21–24. Keskimäärin 21,9 kriteeriä täyttyi tarkistusta kohti.

Helsingin Sanomien live-tarkistuksessa 13 kriteeriä (3, 5–6, 12–15, 17–19, 21 sekä 23–24) täyttyi jokaisen tarkistuksen kohdalla. Yksi tarkistus täytti keskimäärin 19,8 ehtoa.

Mikäli jätämme huomiotta ehdon 9 (metodin avaaminen), kokonaisuutena 173 tarkistuksesta yhteensä 54, eli noin 31 prosenttia, rikkoi jotakin asettamaamme kriteeriä. Tätä virheosuutta voi pitää kohtuuttoman suurena. Suurten mediatalojen pitää pystyä parempaan.

Aineistossamme on eritelty runsaasti väitteitä, joille ei luontevasti voida määrittää totuusarvoa. Yhteensä 38 aineistomme väitteistä (22 %) oli tällaisia. Eniten esiintyi epämääräisten väitteiden (n = 13), mielipiteiden (n = 11) sekä tulevaisuutta koskevien väitteiden (n = 10) ”muka tarkistuksia”. Epämääräisten väitteiden tarkistaminen on ongelmallista siksi, että niille ei voida yksiselitteisesti määrittää totuusarvoa. Mielipiteille totuusarvojen määrittäminen ei onnistu, koska kyseessä on esittäjänsä subjektiivinen ajatus tai arvostelma jostakin asiasta, eikä suinkaan ulkoinen tarkistettavissa oleva fakta. Tulevaisuutta koskeville väitteille taas tarkistajat eivät voi määrittää totuusarvoa, koska niiden tarkistaminen edellyttäisi tulevaisuuden tietämistä varmuudella, mitä emme luonnollisestikaan tee. Mainitsemme esimerkin kustakin tilanteesta.

Epämääräinen väite on tarkistettu esimerkiksi Ylen faktantarkistajien toimesta Tuula Haataiselta, jonka väite ”Terrorismi on Suomessa todellinen uhka” sai totuusarvokseen *totta* (Orjala & al. 2018). Ongelmallista kuitenkin on, että ilmaus ”todellinen uhka” on epämääräinen, eikä sille ole olemassa yksiselitteistä määritelmää. Onko terrorismin uhka todellinen silloin, kun uhka on todennäköinen, vai silloin, kun tämä uhka on ylipäänsä mahdollinen (jolloin ilmaus todellinen nähdään epätodellisen vastakohtana)? Tarkistuksessa lähteenä käytetty Supon neliportainen terrorismin uhka-arvio ei tarjoa ongelmaan yksiselitteistä ratkaisua, sillä näkemyksestä riippuen terrorismin voisi katsoa olevan ”todellinen uhka” mistä tahansa uhkatasosta lähtien.

Mielipiteen tarkistuksesta esimerkkinä toimii Alma Median toimituksen live-tarkistus (Lehtonen 2018) Tytti Tuppuraisen twiitistä ”Tuula Haatainen oli ainoa, joka pisti Niinistön tiukille...”, joka tuomittiin: ”tarua tai korkeintaan sinne päin”. On kuitenkin täysin mielipidekysymys, milloin keskustelussa on laitettu jokin toinen osapuoli ”tiukoille”. Kyse on subjektiivisista arvostelmista, eikä ilmaukselle näin ollen voida määrittää totuusarvoa.

Tulevaisuutta koskee muun muassa Alman faktatoimituksen (Kärki 2018) tarkistama Nils Torvaldsin väite ”Suomalaiset metsät kasvavat lähi-aikoina suunnilleen 140 miljoonaa kuutiometriä vuodessa”, joka tuomittiin taruksi. Vaikka tarkistuksessa on nojattu asiantuntijan arvioon siitä, miten paljon metsät lähitulevaisuudessa kasvavat, ei tämän perusteella kuitenkaan voida etukäteen määrittää sitä, mikä tulevaisuudessa on totta. Väitteelle ei näin ollen voida antaa totuusarvoa, vaikka sen uskottavuutta voikin analysoida asiantuntijoiden lausuntojen valossa.

Toinen yleinen ongelma oli, että kompleksisia propositiota tarkasteltiin yhdessä ja samassa faktantarkistuksessa, sen sijaan että nämä olisi jaettu useisiin eri tarkistuksiin. Tällaisia tilanteita havaittiin 13 (7,5 %). Esimerkkinä toimii Alman toimituksen tarkistus (Kärki 2017) Matti Vanhasen lausumasta ”Nykyisin metsät kasvavat lähes kolminkertaisesti 1920-lukuun ja kaksinkertaisesti 1950-lukuun verrattuna. Tätä muutosta ei olisi tullut ilman metsäalan ja metsänomistajien pitkäjänteistä työtä ja taloudellisia panoksia.” Tarkistuksessa todetaan, että 1950-luvun osalta väite on totta, 1920-luvun osalta väite ei ole totta ja metsänomistajien osalta se on osittain totta. Tämän jälkeen todetaan Vanhasen lausuman olevan ”sinne päin”. Käytäntö on ongelmallinen, sillä on mahdollista, että kompleksisten propositioiden eri osien totuusarvot eivät ole samat kuin proposition kokonaistotuusarvo, juuri kuten mainituissa esimerkissä. Kokonaisuus saa totuusarvon ”*sinne päin*”, vaikka yksi sen väitteistä on kokonaan tosi ja toinen taas epätosi. Tämä voi synnyttää vääriä mielikuvia yksittäisen osan totuusarvosta, minä vuoksi kompleksiset propositiot olisi aina syytä jakaa osiin ja tarkistaa erikseen. Havaittuihin 13 tilanteeseen sisältyvät myös sellaiset, joissa kompleksisen proposition kaikki osat saavat tarkistajalta saman totuusarvon yhdessä yksittäisessä faktantarkistuksessa.

Muita havaittuja kriteeriemme rikkomuksia olivat tarkistuslähteiden mainitsematta jättäminen (n = 7), väitteen irrottaminen asiayhteydestään (n = 2), henkilökohtaiseen kokemukseen viittaavien väitteiden tarkistaminen (n = 2), kysymyslauseiden tarkistaminen (n = 2) sekä kielikuvien tarkistaminen (n = 1). Tarkistuslähteiden mainitsematta jättäminen on ongelmallista, koska se vähentää toiminnan avoimuutta. Ilman lähteiden julkituomista tarkistuksen lukija ei pääse tarkistamaan, millaista evidenssiä tarkistaja on käyttänyt väitteen arvioinnissa, tai onko sitä ylipäänsä käytetty. Tämä ongelma heijastuu myös analyysimme: kaikki tilanteet, joissa lähteitä ei mainita, on koodattu kriteerin 8 (lähteitä ei mainita) rikkomuksiksi, vaikka osa niistä voisi periaatteessa olla kriteerin 7 rikkomuksia (lähteitä ei käytetty). Väitteen irrottaminen asiayhteydestään on ongelmallinen käytäntö, koska näin voidaan esimerkiksi päätyä tarkistamaan kommunikaatiota, jota ei ollut tarkoitettu väitteiksi ensinkään (kuten humoristiset kommentit). Henkilökohtaiseen kokemukseen viittaaville väitteille, kysymyslauseille ja kielikuville ei puolestaan voida luontevasti määrittää totuusarvoa.

Aineiston analyysissa havaittiin myös yksi sellainen ongelma, joka ei kuulu kriteeriemme alaisuuteen. Yhteensä 13 faktantarkistuksessa tarkistettiin väitettä, jota ei oikeastaan ollut esitetty. Näistä kymmenen tapahtui live-tarkistusten yhteydessä ja kolme tavallisten. Asia on ongelmallinen, sillä tällaisissa tilanteissa ehdokkaan kontolle laiteetaan asioita, joita hän ei suoranaisesti ole viestinyt. Mikäli tarkistetun – mutta siis esittämättömän – väitteen totuusarvo eroaa siitä, mitä pohjana ollut alkuperäinen väite olisi saanut, ehdokkaan totuudenmukaisuudesta välitetään myös väärää kuvaa. Esimerkkinä toimii Ylen suuren vaalikeskustelun (25.1.) tiimoilta Alman live-tarkistuksessa (Lehtonen 2018) esiintyvä katkelma ”Ehdokkaat puhuvat nuorten syrjäytymisestä. Kyllönen totesi, että ’pelkkä peruskoulu ei enää riitä vastaamaan uuden talouden haasteisiin’”. Ongelmana kuitenkin on, että Kyllönen ei syrjäytymisestä puhuttaessa suoranaisesti esitä katkelmassa mainittua väitettä. Aiheesta keskusteltaessa Kyllönen piti seuraavan puheenvuoron:

Noh, kyllä minusta kuulostaa, että me ollaan pihalla kuin lumiukot siitä nuorten maailmasta, koska nyt tämän vaalikampanjan yhteydessä on tullut tosi rohkeita syrjäytettyjä ja syrjäytyneitä nuoria juttusille, ja he kyllä sanovat, että matalan kynnyksen mielenterveyspalve-

lut ovat se ykkösjuuttu, missä on niin kuin skipattu. Ja sitten toinen juuttu on se, että vaikka koulutuspolitiikka on ollut vahvaa, niin nämä kaverit, joilla on oppimisvaikeuksia, tippuvat kelkasta väistämättä, kun heille tarvis olla niin kuin ihan rakennettu oppipolku, mestari-oppipoika-malli, jossa ei välttämättä sen suullisen tai kirjallisen näytön osaamisen kautta päästä yhtään mihinkään, vaan tarvis kirjaimellisesti näyttää tekemisen kautta, että mitä osaa ja mihin pystyy.⁴

Hän ei siis suoranaisesti puhu peruskoulun riittävydestä suhteessa uuden talouden haasteisiin yleisellä tasolla, vaan matalan kynnyksen mielenterveyspalveluiden puutteesta sekä siitä, millainen oppipolku pitäisi rakentaa oppimisvaikeuksista kärsiville nuorille sekä.

Analyysi paljasti myös mainitsemisen arvoisia hyviä puolia. Yhdessäkään tarkistuksessa ei syytetty tarkistuksen kohdetta valehtelusta. Toki Nyt-liitteen Paavo Väyryseen kohdistuneessa tarkistuksessa (Torvinen 2018b) käytettiin ilmausta ”Tässä poimittuna tärkeimmät kohdat, joissa hän lasketeli luikuria”, mutta tässäkin kyse lienee pikemminkin pilke silmäkulmassa tehdystä sanailusta kuin valhesyytöksestä. Toimijat olivat tarkistuksessaan myös tasapuolisia siinä mielessä, etteivät tarkistukset kohdistuneet pelkästään yksittäiseen ehdokkaaseen. Varsinaisissa tarkistuksissa tarkistettiin väitteitä kaikilta ehdokkailta, ja sama koskee myös live-tarkistuksia, jos kunkin toimituksen kaikkia livetarkistuksia tarkastellaan omina kokonaisuuksinaan. Analyysissa ei myöskään havaittu, että tarkistuksissa olisi suoranaisesti kannatettu jotain politiikkapositiota.⁵

Olemme analysoineet Faktabaarin tekemiä faktantarkistuksia toisaalla (Nieminen & Wiberg 2018) ja käyttäneet samaa kriteeristöä kuin tässä. Näin ollen tulostemme vertaaminen on mahdollista. Faktabaari täyttää kriteerimme paremmin kuin Yle, Alma ja Helsingin Sanomat kokonaisuutena. Yksittäisistä toimituksista ainoastaan Helsingin Sanomien Nyt-liite teki Faktabaaria vähemmän vähintään yhtä kriteeriä rikkoneita tarkistuksia. Ja tämäkin sillä varauksella, että Nyt-liitteen kohdalla ei ole huomioitu kriteereitä 4 ja 9, jotka

4 Tallenne keskustelusta löytyy osoitteesta <https://areena.yle.fi/1-4256856> ja Kyllösen puheenvuoro kohdasta 1:09:58.

5 Käsikirjoituksemme jo tultua hyväksytyksi, tietoomme tuli Ari-Elmeri Hyvösen ja K. Severi Hämärin (2018) raportti Faktantarkistus Suomessa: Oppeja vuoden 2018 presidentinvaaleista. Siinä eritellään osin samoja tarkistuksia kuin omassa aineistossamme. Raportissa kiinnitettiin huomiota mm. tarkistusprosessin avoimuuteen, mielipiteiden tarkistamiseen sekä lähteiden käyttöön. Näiltä osin raportin johdopäätökset ovat hyvin samansuuntaisia kuin tuloksemme ja päätelmämme.

Faktabaarin tapauksessa taas ovat mukana. Analyysissämme mukana olivat kaikki Faktabaarin tekemät faktantarkistukset useamman vuoden ajalta, Nyt-liitteen tapauksessa keskityttiin vain vuoden 2018 presidentinvaaleja koskeviin tarkistuksiin.

Päätelmät

Tuloksemme osoittavat, että Ylen, Alma Median sekä Helsingin Sanomien faktantarkistajat eivät onnistuneet presidenttiehdokkaiden vaalikampanjaväitteiden faktantarkistuksessa kovin hyvin. Vaikka tarkistustoiminnassa oli kautta linjan paljon hyvää, myös monenlaisia virheitä tehtiin. Suurimpia virheitä olivat seuraavat:

- Metodin ja totuusarvokategorioiden määritelmien puutteellinen julkistaminen.
- Sellaisten väitteiden tarkistaminen, joille ei voida määrittää totuusarvoa (kuten tulevaisuutta koskevat väitteet sekä mielipiteet).
- Kompleksisten propositioiden eri osien tarkistaminen yhdessä faktantarkistuksessa.
- Sellaisten väitteiden tarkistaminen, joita suoranaisesti ei ole esitetty.

KIRJALLISUUS

- Aamulehti: Tarua vai totta? – Alman faktatoimitus tarkistaa presidenttiehdokkaiden esittämiä väitteitä. Aamulehti, 2017. <https://www.aamulehti.fi/uutiset/tarua-vai-totta-alman-faktatoimitus-tarkistaa-presidenttiehdokkaiden-esittamia-vaitteita-200607226/> (luettu 25.1.2018).
- Amazeen, Michelle: Making a difference? A critical assessment of fact-checking in 2012. Research Paper. New America Foundation, 2013.
- Graves, Lucas: Boundaries not drawn: Mapping the institutional roots of the global fact-checking movement. *Journalism Studies* 19 (2016a): 5. doi:10.1080/1461670X.2016.1196602
- Graves, Lucas: Deciding what's true: The rise of political fact checking in American journalism. New York: Columbia University Press, 2016b.
- Hyvönen, Ari-Elmeri & Hämäri, K. Severi: Faktantarkistus Suomessa:
- Oppeja vuoden 2018 presidentinvaaleista. Faktabaari, 2018. <https://faktabaari.fi/assets/FiFakta2018.pdf> (luettu 4.4.2018).
- Kärki, Katja: Totta vai tarua: Kasvavatko metsät moninkertaisesti aiempiin vuosikymmeniin verrattuna? Aamulehti, 2017. <https://www.aamulehti.fi/uutiset/totta-vai-tarua-kasvavatko-metsat-moninkertaisesti-aiempiin-vuosikymmeniin-verrattuna-200623893>. (luettu 25.1.2018).

Analyysimme ei ota kantaa siihen, ovatko tarkistukset johtopäätöksineen olleet sisällöllisesti onnistuneita, eli onko väitteet tarkistettu onnistuneesti, onko väitteille määritetty oikeat totuusarvot ja ovatko käytetyt lähteet olleet laadukkaita. Esimerkiksi Alma Median faktatoimitus ja Helsingin Sanomien live-tarkistajat ovat määrittäneet päinvastaiset totuusarvot Pekka Haaviston väitteelle Yhdysvaltain osuudesta Naton rahoituksessa (Nurmi 2018; Vartiainen & Teittinen 2018). Tällaisten seikkojen analysointi vaatisi erillisen katsauksensa. Tässä keskityimme arvioimaan tarkistusten onnistuneisuutta faktantarkistuksen peruseriaatteita kuvaavan kriteeristön avulla. Havaintomme osoittavat, että toimituksilla on vielä paljon oppimista tarkistusten laadukkaassa arvioinnissa. Toimitusten pitää nykyistä oleellisesti huolellisemmin toteuttaa tarkistusoperaationsa ja karsia pois väitteet, jotka eivät edes periaatteessa ole tarkistettavissa. Toimitusten pitää nykyistä paremmin paneutua faktantarkistuskirjallisuuden tuloksiin ja ammatillistaa toimintaansa. Heidän pitää yksinkertaisesti olla selkeämpiä ja täsmällisempiä. Tähän tarvitaan toimituksissa lisäpanostuksia.

- Kärki, Katja: Faktantarkistus: Nils Torvalds on väärässä metsänkasvuennusteissaan. Uusi Suomi, 2018. <https://www.uusisuomi.fi/kotimaa/240120-faktantarkistus-nils-torvalds-vaarassa-metsankasvuennusteissaan> (luettu 25.1.2018).
- Lehtonen, Marko-Oskari: Näin presidenttiehdokkaat puhuivat totta, tarua ja sinne päin -väitteitä – Alma Median faktatoimitus tarkisti vaalitentin väitteet ja arvioi ehdokkaita suorassa seurannassa. Aamulehti, 2018. <https://www.aamulehti.fi/uutiset/alman-faktatoimitus-tarkistaa-vaalitentin-vaitteet-livena-seurannassa-presidenttiehdokkaiden-viimeinen-kohtaaminen-ennen-vaalipaivaa-200696660/> (luettu 29.1.2018).
- Makkonen, Kimmo & Wiberg, Matti: Faktantarkistuksen perusteet. S. 37–53. Teoksessa Wiberg, Matti (toim.): Faktat ja politiikka. Julkaisu 7. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö, 2017.
- Muurinen, Sakari: Totta vai tarua? Laura Huhtasaaren mukaan kuningatar Elisabet kysyi kolmeä hyvää syytä, miksi maan pitäisi jäädä EU:hun. Aamu-

- lehti, 2018. <https://www.aamulehti.fi/uutiset/totta-vai-tarua-laura-huhtasaaren-mukaan-kuningatar-elisabet-kysyi-kolmea-hyvaa-syyta-miksi-maan-pitaisi-jaada-euhun-200686970> (luettu 25.1.2018).
- Nieminen, Sakari & Wiberg, Matti: Valehtelu politiikassa: rajanvetoja. S. 22–36. Teoksessa Wiberg, Matti (toim.): Faktat ja politiikka. Julkaisu 7. Helsinki: Kunnallisan alan kehittämisiä, 2017.
- Nieminen, Sakari & Wiberg, Matti: Noudattaako Faktabaari faktantarkistuskriteereitä? - Kriittinen arvio. Media & viestintä 41 (2018): 3, 214–227.
- Nieminen, Sakari & Raiskila, Miira & Wiberg, Matti: Faktantarkistuksen tietoteoriaa. Politiikka 59 (2017a): 4, 307–315.
- Nieminen, Sakari & Raiskila, Miira & Wiberg, Matti: Faktat politiikassa. Helsinki: Kunnallisan alan kehittämisiä, 2017b.
- Nurmi, Lauri: Totta vai tarua. Puhuiko Pekka Haavisto vaaliteissa totta Nato-maiden rahoitusosuuksista? Aamulehti, 2018. <https://www.aamulehti.fi/uutiset/totta-vai-tarua-puhuiko-pekka-haavisto-vaaliteissa-totta-nato-maiden-rahoitusosuuksista-200698161> (luettu 29.1.2018).
- Orjala, Anne & Sauli, Mikko & Roslund, Riku: Presidenttiehdokkaiden 40 kiistanalaista väitettä – Pinnan alta paljastui paljon osatotoituksia, tulkinnanvairauksia ja väärää tietoa. Yle, 2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10039497> (luettu 25.1.2018).
- Stencel, Mark: International fact checking gains ground, Duke census finds. Duke Reporters' Lab, 2017. <https://reporterslab.org/international-fact-checking-gains-ground/> (luettu 16.2.2018).
- The Poynter Institute: International Fact-Checking Network fact-checkers' code of principles, 2016. <https://www.poynter.org/international-fact-checking-network-fact-checkers-code-principles>. (luettu 16.2.2018).
- Torvinen, Pekka: Nils Torvalds esiintyi Ylen vaalitentissä, tarkastimme faktat ja löysimme yhden virheen – tässä se giffinä. HS Nyt, 2018a. <https://www.hs.fi/nyt/art-2000005520799.html> (luettu 30.1.2018).
- Torvinen, Pekka: Paavo Väyrynen aloitti Ylen vaalitentit, tarkastimme faktat – tässä parhaat palat giffeinä. HS Nyt, 2018b. <https://www.hs.fi/nyt/art-2000005518308.html> (luettu 30.1.2018).
- Uscinski, Joseph: The Epistemology of fact checking (Is still naive): Rejoinder to Amazeen. Critical Review 27 (2015): 2, 243–252.
- Uscinski, Joseph & Butler, Ryden: The epistemology of fact checking. Critical Review 25 (2013): 2, 162–180.
- Vartiainen, Niko & Teittinen, Paavo: Presidentti Niinistö tuhtui Haavistolle aktiivimallia koskevasta arvostelusta, mutta kumpi oli oikeassa? HS seurasi Sanoma-talon vaalitenttiä ja tarkisti ehdokkaiden väitteet. Helsingin Sanomat, 2018. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000005535798.html> (luettu 25.1.2018).
- Wiberg, Matti (toim.): Faktat ja politiikka. Kunnallisan alan kehittämisiä, Julkaisu 7, 2017.

TIIVISTELMÄ

Sakari Nieminen & Matti Wiberg: Faktantarkistajat harhateillä

Miten hyvin Alma Median, Helsingin Sanomien ja Yleisradion faktantarkistustoimitukset onnistuivat työsään presidentinvaaleissa 2018? Faktantarkistuksella tarkoitetaan erilaisten (poliittisten) väitteiden totuudenmukaisuuden eli paikkansapitävyyden arviointia. Ajatuksena on selvittää ja julkituoda, onko vaikkapa jonkin vaaleissa ehdolla olevan ehdokkaan kampanjapuheessaan esittämä väite tosi ja paikkansapitävä. Analysoimme näiden kolmen faktantarkistajatiimin kaikki tarkistetut väitteet (N = 36+97+40) eli 173 väitettä tutkimuskirjallisuudessa asetettujen kriteereiden (N = 24) valossa.

Tuloksemme on, että tarkistajat eivät 54 tapauksessa (31 %) lainkaan noudattaneet jotakin kriteereistä eli epäonnistuivat kohtuuttoman paljon. Laskelmassa ei ole huomioitu sitä, että yksikään aineiston faktantarkistajista ei tarjoa kattavaa kuvausta käyttämästään tarkistusmetodista ja -prosessista. Tästä johtuen myöskään

johtonumukaisuuskriteerin täyttymistä ei tarkasteltu. Nämä seikat huomioiden virheiden osuus on mainittua suurempi. Suurimmat virheet olivat seuraavat: metodin ja totuusarvokategorioiden määritelmien puutteellinen julkistaminen; sellaisten väitteiden tarkistaminen, joille ei voida määrittää totuusarvoa (kuten tulevaisuutta koskevat väitteet sekä mielipiteet); kompleksisten propositionien eri osien tarkistaminen yhdessä faktantarkistuksessa; sellaisten väitteiden tarkistaminen, joita suoranaisesti ei ole esitetty.

Eniten virheisiin syyllistyi Yle (tapauksia, joissa Yle rikkoi vähintään yhtä kriteeriä, oli 23 eli 58 % tarkistetuista väitteistä), toiseksi eniten Alma (12 eli 33 %) ja vähiten Helsingin Sanomat (19 eli 20 %). Toimituksilla on vielä paljon oppimista tarkistusten laadukkaassa arvioinnissa. Toimitusten pitää nykyistä oleellisesti paremmin paneutua faktantarkistuskirjallisuuden tuloksiin ja ammatillista toimintaansa. Tähän tarvitaan toimituksissa lisäpanostuksia.